

Valeriy Mykhaylenko. The Development of the Substitutive Function of ONE in the Structure of Discourse. Language is in a constant flux resulting in divergence and convergence. The changes of research paradigms are caused by the shifts of objects under study — phonemic, morphemic form of the word, word meaning; form, meaning and function of the sentence; the structure and semantics of the text; generation and cognition of discourse. The utterance analysis within the discourse reveals a group of language units functioning as prop-words (pro-forms, substitution words) as well as cohesion means of discourse. One is a dominant unit of the functional domain of substitution words in English — it has its form (sg. and pl.), referencial meaning, its left-hand and right-hand combinability, syntactical and discourse functions.

Тетяна П'ятничка

ІМПЕРАТИВ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕПЕРІШНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Об'єктивна теперішність може охоплювати різний часовий простір, від моменту мовлення — до періоду, що включає ціле століття, відповідно і диференціюються шляхи її мовної реалізації. Вираження у мові презентних дій залежить від їх характеру (раптовості, процесуальності, повторюваності, регулярності тощо) та мети висловлювання, що описує ту чи іншу дану дію (питання, наказ, заперечення, повідомлення, прохання, припущення, умова тощо). Без сумніву, усі ці аспекти (характеристики) дії тісно переплітаються і у висловлюванні про неї беруться до уваги комплексно. У граматиці ці особливості вираження дій підпадають під категорії часу, виду і способу, співвідношення між якими досліджуються багатьма лінгвістами.

Проаналізувавши різні трактування науковцями співвідношення цих категорій, А. Загнітко виділяє три підходи до їх класифікації:

1. Спосіб, вид і час об'єднуються в одну спільну надкатегорію.
2. Час і вид синтезуються в одну категорію, спосіб виділяється в окрему особливу категорію.
3. Спосіб, час і вид розглядаються як три окремі види морфологічних категорій [6, с. 226].

Останній підхід став основою запропонованого нами дослідження, оскільки ономазіологічно це три різних атрибути одного цілого — дієслова.

Традиційно, вивчаючи засоби мовної реалізації часових значень та часових відношень, лінгвісти зосереджують свою увагу на багатофункціональності повідомлень, залишаючи не висвітленою до кінця теорію апелятивної й експресивної функцій. Ми вважаємо, що апеляційні та експресивні засоби не можна розглядати як щось таке, що міститься цілком за межами граматичного опису. Доцільно розрізняти засоби когнітивні і експресивно-апеляційні у самій мовній системі. На нашу думку, неправомірно при вивченні засобів реалізації темпоральності, як і інших мовних явищ, орієнтуватися лише на типові випадки. Зокрема, до нетипових засобів реалізації теперішності належать вигуки, привітання, звертання та імперативи. Ми ставимо завдання розкрити суть основної дихотомії цих засобів, суть граматичних опозицій, які вони виражають, а також показати особливості реалізації суб'єктивного емоційно-вольового компонента у відповідних одиницях мови.

Хоч мовленнева діяльність є спільною діяльністю мовця та реципієнта, і визначити функції мовної форми, не враховуючи при цьому і того, хто говорить, і того, хто слухає, як правило, неможливо, все-таки природним центром мовленнєвої ситуації є мовець: і з боку звукового оформлення, і з боку змістовності мовленнєвий акт є насамперед актом того, хто говорить. Найчастіше мовець повідомляє щось комусь, відповідає на запитання, спонукує співрозмовника до відповіді, перетворюючи його в активного учасника комунікативного акту, який у таких випадках є істинно двосторонньою мовленнєвою діяльністю, що розрахована на розуміння і осмислення тексту. Але досить часто мовець може виражати побажання, звертатись до інших людей, спонукуючи їх до дії (імператив), прагне привернути до себе чиясь увагу, встановити з кимсь контакт (звертання), привітати когось і висловити свою вдячність.

Досліджуючи інструментарій вираження презентності, ми не ігноруємо наказового способу. Думка про специфічність імператива багаторазово висловлювалася лінгвістами, зокрема: О. Потебнею, В. Виноградовим, О. Ісаченко, Л. Єрмолаєвою, О. Зарецькою, М. Леоновою, І. Котгай, В. Русанівським, Р. Пазухіним, О. Потебнею, В. Граб'є, В. Храковським, Д. Болінжером, Е. Борхардтом. Огляд літератури стосовно часового значення імператива напшовхує дослідників на думку, що ця проблема може бути розв'язана лише у плані комунікації, тобто виходячи із суті цілеспрямованого мовлення, що пов'язується з прагматичним аспектом. Ніякий аналіз мови не може бути адекватним, якщо він проводиться безвідносно до того, хто говорить, і того, хто слухає, без урахування *цілеспрямованості мовленнєвого акту*.

Імператив є вираженням внутрішнього спонукання мовця, його поклику, його волі. Хоч імператив — форма дієслівна, проте функціонально, семантично і просодично він виражає не процес, не дію як таку, а волевиявлення мовця — його наказ, прохання, тобто побажання, щоб хтось виконав дію.

Оскільки імператив функціонує не як дієслово-присудок, а самостійно, утворюючи особливе — спонукальне речення, ми відносимо його не до сфери повідомлення, а до сфери безпосереднього спілкування. Отже, імператив є ядром модальної моделі висловлювання “я — тобі: слухай та реагуй” і протиставлений предикативному ядру предикативної моделі “я — тобі — про щось: що було, є чи буде”.

Специфічність імператива проявляється також у тому, що іманентно властиве йому інтонаційне оформлення завжди функціональне у мовленні: воно виражає спонукання (когось) до дії з боку самого мовця — звідси неможливість уживання спонукальних речень у формі запитання, тоді як у сфері повідомлення про дійсність, без сумніву, можливі і запитальні речення.

До цього варто додати, що форма імператива може бути утворена від дієслова далеко не з будь-якою семантикою, натомість для двоскладових речень, у яких дієслово-присудок виражене формами дійсного та умовного способів, таких обмежень не існує. Дослідження імперативних речень англійської мови у цьому плані показало, що імператив утворюють тільки дієслова, що означають дії, які можуть бути виконані адресатом, і до того ж, дії, виконання яких залежить від його волі.

Важливо також урахувати два прихованих від прямого спостереження рівні семантичної структури імператива. Хоч функціонально він належить до рівня висловлювання, яке реалізує волевиявлення безпосередньо спрямоване на адресата, але як такий, що виражений дієслівною формою, і має притаманне йому лексичне значення, імператив, водночас, передає конкретний зміст бажаної дії. Як наявність в індикативі та імперативі тих самих категорій, так і відмінності між ними свідчать про те, що оскільки форма імператива незмінна, їй не властиві морфологічні показники спонукання, то засобом актуалізації імператива може бути тільки змістова інтонація, що реалізується лише у сфері безпосереднього спілкування, волевиявлення. Суб'єктивне, як висловлення спонукання, і об'єктивне, як зміст спонукання, тобто вказівка на те, яка саме дія вважається бажаною, тут виражені як єдине ціле. Імператив не пов'язаний із повідомленням про ті чи інші явища дійсності, як це властиво індикативу. У комунікації імператив не обов'язково передбачає мовленнєву діяльність у відповідь — це спонукання реципієнта до дії (іменний імператив часто передбачає не дію, а певний стан: *Be careful!*).

Отже, правомірним є висновок, що, оскільки імператив не виражає дії як такої, яка виявлялась у минулому, відбувається в межах теперішності чи здійсниться у майбутньому, а лише бажану дію, тобто передає спонукання до неї, то найлогічніше було б розглядати його як волевиявлення мовця, що співвідноситься з площиною презентності, що у цьому випадку реалізується через момент комунікації.

Однак, відносячи за функціональними ознаками висловлювання мовцем наказу чи прохання до сфери теперішності, ми не можемо ігнорувати смислового значення імператива, що називає дію, яка *може бути* реалізованою або негайно, майже одночасно з моментом мовлення (*continue reading, listen to what he is saying*), або в близькому чи далекому майбутньому (*bring it tomorrow, tell him when he is grown up*). Оскільки у даному випадку йдеться не про виконання дії, а лише про можливість її реалізації, то наказовий спосіб доцільно пов'язувати не з категорією часу, а з категорією часової орієнтації.

Виходячи з можливої негайної чи більш або менш віддаленої у майбутньому реалізації дії, до якої спонукає мовець, лінгвісти роблять висновок про неоднорідність часової орієнтації імператива і або співвідносять його з футуральністю [1, с. 16], або вказують презентно-футуральне обрамлення імператива та його здатність залежно від контексту набирати лише презентної або лише футуральної орієнтації [2, с. 15].

Аналіз англійських художніх текстів доводить, що немає підстав тлумачити імператив однобічно:

1. *Stop ringing that bell* [23, с. 66].
2. *When you reach her, tell her everything is fine* [25, с. 49].
3. *Listen, a car! This time it is them!* [21, с. 21].
4. *What are you going to do?*
I'm going to do what Papa would have done if he 'd been any kind of man.
Don't do anything stupid. Please [20, с. 194].

Наведені вище приклади ілюструють неоднорідність часової орієнтації форм наказового способу. В прикладах 2, 4 простежуємо спрямованість на майбутнє, чого не спостерігаємо в інших двох випадках. Речення 1, 3 містять імператив, що спонукає до негайної дії, тобто, хоч дія має реалізуватися у найближчому майбутньому, це майбутнє практично зникається з моментом мовлення, тобто співвідноситься з площиною теперішності.

Переважно презентна або футурально-презентна орієнтація імператива певною мірою підтверджується і структурно. Не лише в англійській, але і у багатьох інших мовах імператив не має різних часових форм (тобто не має тих морфологічних компонентів, які б свідчили про приналежність до того чи іншого граматичного часу). Імператив позбавлений будь-яких форм словозміни, не приймає ніяких закінчень, не змінюється за особами (в англійській мові також і за числами), не поєднується з модальними дієсловами. Але лише через практичну відсутність різних часових форм у наказовому способі неможливо стверджувати, що значення імператива і часу в принципі не сумісні. Навпаки, функціональна співвіднесеність імператива з теперішнім або майбутнім підтверджується його завуальованим структурним футурально-презентним обрамленням.

У деяких мовах простежується імпліцитний зв'язок імператива з презентними чи футуральними формами дійсного способу. В. Храковський зазначає, що, наприклад, у слов'янських мовах центральні форми імператива утворюються від основи теперішнього часу дійсного способу (укр. — читай, йди) [15, с. 22-23]. Дослідник також виділяє форми імператива, які у деяких мовах або походять від форм теперішнього чи майбутнього часу, або є ідентичними з ними: франц. — *parle* "говори", *parlez* "говоріть", *parlons* "давай/те говорити"; рос. — *идем, идемте*, *пусть идет, пусть идут*.

В окремих мовах наказові форми виступають як повноправні синоніми презентних чи футуральних форм індикатива, не поступаючись їм за вживанням. Саме це є характерним для мови іврит, аналогічна ситуація спостерігається в мові кламат (мовна сім'я кламат-сахатін, макросім'я пенуті — США, штат Орегон), де наказ до 2 ос. виражається як формами імператива (*saper* "розкажи" (ч.р.), *sapri* "розкажи" (ж.р.), *sapru* "розкажіть"), так і футуральними формами (*tesaper* "розкажи" (ч.р.), *tesapri* "розкажи" (ж.р.), *tesapru* "розкажіть"). Семантичні відмінності між "стандартним" і "футуральним" імперативом важко вловити, хоча вважається, що "футуральний" імператив більш ввічливий, ніж "стандартний".

В. Храковський не наводить даних про аналогічні кореляції в англійській мові. Однак ми можемо простежити структурну подібність основної форми наказового способу і Present Indefinite дійсного способу (виняток становить 3 ос. однини). Аналітичні форми імператива *don't read, don't be* також ставлять його в один ряд з формами Present Indefinite індикатива:

1. *"I imagine he —"*
James dropped his eyes as Calhwick snapped, "Imagine nothing! Take nothing for granted, right?" [26, с. 227].
2. *Don't believe him, my girl* [24, с. 210].
3. *I don't believe one should work it out based only on the weight and the extent of the burns* [18, с. 128].

Отже, можна стверджувати, що як за своїми структурами, так і за функціями категорії способу та часу взаємодіють одна з одною, і що *значення часу* є константним компонентом у

значенні імператива. Аналіз фактологічного матеріалу англomовних художніх творів дає також підстави вважати, що наказовому способу властива категорія часової орієнтації (а не часу), яка пов'язує названу дію з теперішністю (моментом комунікації чи, подібно до Present Simple індикатива, з повторюваністю у площині теперішності у вузьких чи ширших межах) або з майбутнім:

1. *"I did not know your goodness. Senora, **permit** me to kiss your hand". She held out her hand astonished [22, с. 21].*
2. *"Sonie!" she screamed.
"Come quick!" I ran into the bedroom [18, с. 197].*
3. *"Now my girl, **sit down and take it easy**." Solicitously he pushed her into an easy chair [24, p. 166].*
4. *"You played him up properly."
"It isn't for you to judge. I have my own reasons for what to I do".
"Don't get sharp," he said [24, с. 198].*
5. ***Do not remain** so on one knee, my child [21, с. 22].*
6. *"No problem then, since I own the hotel. Just **tell** them I said it's okay" [22, с. 57].*
7. *"**Look**, I'm ready" [21, с. 57].*
8. *"I was taught to do my best, sir".
"He's right, you know. **Play the game to win or don't play the game at all**" [19, с. 244].*

У наведених прикладах (крім 6) чітко простежується реалізація об'єктивної теперішності імперативом у комунікативних актах. У прикладах 3, 5 і 7 наказова форма орієнтує на *презентність моменту мовлення*, що у прикладі 3 підсилюється змістом наступного речення — Джордж садить Лауру в крісло, водночас наказуючи їй сісти і спокійно вислухати його; а у прикладі 7 — зміст фрази *I'm ready*, безперечно, підтверджує орієнтацію наказу *Look* на момент його висловлювання; приклад 5 не потребує додаткового підтвердження орієнтації фрази на момент мовлення — на це чітко вказує семантика фрази, оскільки просять саме у момент комунікації не стояти на колінах.

Приклад 4 повністю заперечує стосунок дії, вираженої імперативом, лише до майбутнього. *Don't get sharp*, як і попередні приклади, орієнтує на теперішність, на момент комунікації, оскільки це реакція Джорджа на уже вимовлену різку фразу співрозмовника, його побажання дотримуватися толерантності у бесіді, що ведеться. Отже, імператив у цьому випадку є засобом вираження теперішності ідентичним з Present Continuous способом, при мовній реалізації дії у момент комунікації, коли наголос робиться не на факті, а на процесі протікання дії.

У прикладі 8 чітко виявляється виражена наказовим способом *орієнтація на площину теперішності*, ідентична констатація загальноприйнятого факту, властивого Present Simple індикатива.

Приклади 1, 2 ілюструють уживання імператива для орієнтації на майбутнє, яке настільки наближене до теперішнього (моменту мовлення), що між ними важко провести межу, а імператив у прикладі 6 орієнтує на дещо віддалене майбутнє.

Дані кількісного опрацювання 1 500 прикладів з англomовної художньої прози [18=26], що представлені у поданій нижче таблиці, дають можливість твердити: найчастіше імперативу властиве футурально-презентне обрамлення, тобто орієнтація на "негайне" майбутнє, коли важко провести межу між ним і теперішнім. Найменше прикладів припадає на випадки, коли імператив орієнтує на більш чи менш віддалене майбутнє.

Таблиця 1

Часова орієнтація імператива

презентна орієнтація імператива	презентно-футуральна орієнтація імператива	футуральна орієнтація імператива
671	781	48

Аналіз фактичного матеріалу дає також підстави стверджувати, що лексичні часові маркери, які досить часто вживаються з імперативом, не мають тут такого важливого значення для підсилення часової орієнтації, як у дійсному способі. Пояснюється це тим, що імператив — категорія комунікативна і його часова орієнтація повністю проявляється завдяки ситуації, що

відбивається у акті мовлення. Лексичні часові маркери у цьому випадку вживаються не стільки для підсилення часової орієнтації, скільки для експресії. Розглянемо приклади:

1. *“No doubt you judge other people’s sons by your own. Let me tell you, Lady... ”*
“Don’t attempt to browbeat me, sir. I know a cheat when I see one” [24, с. 87].
2. *“Kevin took my chair,” Doreen wailed. “Now I don’t have one”.*
Abigail skewered the boy with an exasperated glance. “Kevin Skott, you put Doreen’s chair back right this minute...”
“Yes, Mrs. Dixon” [20, с. 43].

У прикладі 1 при підтримці контексту, що відтворює безпосереднє звертання одного героя твору до іншого, імператив без лексичних часових маркерів створює темпоральне поле презентності настільки ж відчутно й очевидно, як і у прикладі 2, де наявні лексичні часові маркери, яким тут притаманна не функція часової орієнтації, а підсилення експресивності для підкреслення суворості Абігайл у ставленні до Кевіна.

Деякі лінгвісти, зокрема М. Муравицька, наголошують на полісемії імператива і зазначають, що йому властива гама значень, а саме — наказу, побажання, умови, повинності, які надають мові різних експресивних тонів [11, с. 53]. Ми також схиляємось до цієї ж думки, оскільки спостерігаємо такі процеси на численних прикладах:

- Next morning on the way to school he ran ahead of me and stopped at the tree. Jem was facing me when he looked up, and I saw him go stark white.*
“Scout!”
I ran to him.
Someone had filled our knot hole with cement.
“Don’t you cry, now, Scout... don’t cry now, don’t you worry” — he muttered at me all the way to school [23, с. 82-83].

У цьому випадку імператив презентної площини (відносно моменту її реалізації у комунікативному акті) наповнений цілою низкою значень — це прохання і співчуття, співпереживання і жалість, ласка і підтримка.

Усе викладене ще раз підтверджує нашу думку про те, що презентність реалізується у мовленні не лише часовою категорією, але і категорією часової орієнтації. Імператив ми відносимо до категорії часової орієнтації, виходячи з того, що категорія способу може бути вирішена лише у плані комунікації, що функціонально наказовий спосіб не є категорією дієслова, тобто частини мови, яка виражає дію, оскільки існує глибока принципова відмінність між висловлюваннями, що виражають волю того, хто говорить, та інформативними висловлюваннями, тобто повідомленнями комусь про якусь дію. Розуміння різниці між сферою емоційно-вольового та сферою повідомлення і різної ролі у них як мовця, так і реципієнта допомагає усвідомити і їх принципові структурно-граматичні та функціональні відмінності, а також роль обох сфер у створенні темпорального поля і у орієнтації на нього. І синтаксичне значення, і морфологічна побудова імператива виразно виділяють наказовий спосіб із загальної системи англійського дієслова.

Усі ці характеристики та аналіз фактологічного матеріалу дають підстави, виходячи з функціонування імператива на рівні висловлювання, віднести його до мовних засобів, які орієнтують на площину теперішності, тобто на момент комунікації, оскільки волевиявлення того, хто говорить, і безпосереднє сприйняття цього спонукання реалізуються якраз у момент комунікації. На нашу думку, це найточніший підхід до визначення часової орієнтації, вираженої імперативом, тому що він не передає повідомлення про дію, а лише пряме чи завуальоване нагадування про бажаність чи необхідність дії, натяк на якусь ситуацію, висловлені у площині презентності (у співвідношенні з моментом мовлення).

З іншого боку, можна, як це роблять деякі лінгвісти, визначити часову орієнтацію імператива, виходячи з часу можливої реалізації вираженої чи завуальованої у ньому бажаної/необхідної дії [1; 5; 7; 17]. У такому випадку, як показує дослідження фактичного матеріалу, йдеться про орієнтацію на найближче майбутнє, яке практичне неможливо відокремити від площини теперішності. Значно менша кількість випадків відображає орієнтацію на майбутнє, причому в момент мовлення не відомо, чи буде ця дія реалізована. Отже, можна констатувати, що імператив належить до мовних засобів, які у більшості випадків

орієнтують на презентність, при цьому їх часова орієнтація реалізується на контекстуальному рівні.

Література

1. Бик І.С. Категорія футуральності в сучасній англійській мові та засоби її реалізації: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — Львів, 1995. — 145 с.
2. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. — Л., 1971. — 214 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — М.: Высшая школа, 1986. — 640 с.
4. Грабье В. Семантика русского императива // Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским и другими славянскими языками. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — С. 105-128.
5. Ермолаева Л.С. Типология системы наклонений в современных германских языках // Вопросы языкознания. — М.: Наука, 1977. — № 4. — С. 97-106.
6. Запінко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. — Донецьк, 1996. — 437 с.
7. Зарецкая Е.И. Формы повелительного наклонения в русском языке // Филологические науки. — М., 1976. — № 3. — С. 47-55.
8. Исаченко А.В. К вопросу об императиве в русском языке // Русский язык в школе. — М., 1957. — № 6. — С. 7-14.
9. Котгай И. К вопросу об инвариантном значении русского императива // ReoueL Linguistique de Bratislava, 1968. — С. 159-167.
10. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — К.: Вища школа, 1983. — 264 с.
11. Муравичкая М.П. Полисемия императива // Математическая лингвистика. — К., 1973. — Вып. 1. — С. 50-60.
12. Пазухин Р.В. Так называемое “повелительное наклонение” и его парадигма // Studia Rossica Posnaniensia. — Poznan, 1974. — № 6. — С. 85-95.
13. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. — М.: Учпедгиз, 1985. — Т. 1/2. — 536 с.
14. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наукова думка, 1988. — 237 с.
15. Храковский В.С. Взаимодействие грамматических категорий глагола // Вопросы языкознания. — М., 1990. — № 5. — С. 18-36.
16. Bolinger D.L. Do imperatives. — Journ. of Eng. Ling. — London, 1974. — V. 8, March. — P. 1-5.
17. Borchardt E. The semantics of imperatives. Logique et analyse. BruxeUes, 1979. — A. 22. — N 85-86. — P. 102-205.
18. Barnard C., Stander S. The Unwanted // Reader's Digest Condensed Books. Canada: The Reader's Digest Association Ltd., 1976. — P. 65-208.
19. Crichton R. The Camerons. — Published by Alfred A. Knopf, Inc. U.S.A., 1972. — 510 p.
20. Dair Ch. Hesitant Hero. — Published by Silhouette Books. U.S.A., 1994. — 256 p.
21. Folch-Ribas J. Northlight, Lovelight // Reader's Digest Condensed Books. Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976. — P. 5-62.
22. Heiley A. Hotel. Bantam Books. U.S.A., 1972. — 410 p.
23. Lee H. To kill a Mocking Bird. — Kiev: Dnipro Publishers, 1977. — 344 p.
24. Lott B. Jewel. — New York: Washington Square Press, 1992. — 358 p.
25. Perrault E.G. The Twelfth Mile // Reader's Digest Condensed Books. Canada: The Reader's Digest Association Ltd., 1980. — P. 7-137.
26. Reeman D. Winged Escort // Reader's Digest Condensed Books. — Canada: The Reader's Digest Association Ltd, 1976. — P. 211-362.

Tetyana Pyatnychka. The Imperative Mood as One of the Devices of the Present Time Realization in Modern English. The paper represents an attempt to investigate the operation mechanism of the verb in the Imperative Mood for the realization of the Present time. We consider that the Imperative Mood is coordinated with the time orientation category, as its time semantics does not indicate time, but only orients at it. Time orientation of the Imperative Mood functioning is not identical. The present-future and the present orientations are the most productive ones, approximately the same number of examples are found to illustrate it.